

УДК 811.1./8

А.М. Рүстемова

Аудармашы, «Сэнко» АҚ Алматы қаласындағы өкілдігі, Алматы қ., Қазақстан

E-mail: rustemova.aktolkyn@mail.ru**Жапон және қазақ тілдеріндегі еліктеу сөздерінің зерттелу мәселесі**

Бұл мақала ең әуелі еліктеу сөздерге түсініктеме беріліп, олардың жапон және қазақ тілдеріндегі ауызекі тілдегі және көркем әдебиеттегі, мақал-мәтелдер мен әжуа әңгімелердегі қолдану аясына шолу жасалынып, мысалдар берілген. Мақалада еліктеу сөздерінің зерттелу тарихы жайлы сөз қозғай келе, қазақ тілінде еліктеу сөздері әуелде біресе одағайдың, біресе үстеудің ішінде қарастырылып келіп, ХХ ғасырдың 60 жылдарынан бастап жеке сөз табы ретінде қарастырыла бастаса, ал жапон тілінде көне заманнан, көптеген ғалымдардың зерттеу объектісіне айналғаны белгілі болды. Еліктеу сөздер тобына жататын сөздердің екі тілдегі пайдалану аясы жөнінде айтар болсақ, аталмыш тілдерде бұл топтағы сөздер ауызекі тілмен қатар әдебиетте шығармаға ерекше мән беріп, көркемділігін арттыруда таптырмас құрал болып табылады екен. Соның ішінде, жапон дәстүрлі поэзиясында, оның ішінде хайку жанрында бұл сөздер кең қолданысқа ие.

Түйін сөздер: Еліктеуіш сөздер, дыбыс еліктеуіштері, бейнелеуіштер, ономотопея, гисейго, гионго, гитайго.

А.М. Рүстемова

Проблема исследования звукоподражательных слов в казахском и японском языках

Данная статья начинается с объяснения, что такое звукоподражательные слова или, как это общепринято называть в наши дни, ономотопея. Даются примеры таких слов в устной речи, в художественной литературе, в пословицах и фельетонах. Рассматривая историю исследования звукоподражательных слов, выяснилось, что в казахском языке эти слова стали рассматриваться как отдельная часть речи только в 60-х годах ХХ века, а до этого они исследовались в составе наречий и междометий, в то время как в японском языке с давних времен звукоподражательные слова принимались как отдельная часть речи и являлись объектом исследования многих исследователей. Если говорить об использовании этих слов, то в обоих языках звукоподражательные слова широко используются как в устной речи, так и в письменной, придавая особый колорит произведению. Примером может послужить хайку, где ономотопея используется для усиления эмоциональности и непосредственности в передаче образа.

Ключевые слова: звукоподражательные слова, ономотопея, гисейго, гионго, гитайго.

А.М. Rustemova

Onomatopoeia in kazakh and japanese languages

This article begins by explanation of onomatopoeic words. Further there are given some examples of onomatopoeic words in spoken language and in literature, in proverbs and feuilletons. Looking at the history of research of onomatopoeic words, it was found that in the Kazakh language, these words came to be regarded as a separate part of speech only in the 60s of the twentieth century, and before that they were investigated as part of an adverb and interjection, while in the Japanese language onomatopoeic words are taken as a separate part of speech from old times and were the subject of the study of many researchers. In the Kazakh language, as well as in Japanese the onomatopoeic words are widely used both in spoken and in writing. Haiku where onomatopoeia used to enhance emotion and spontaneity in the transmission of the image can be used as an example.

Keywords: onomatopoeia, imitating words, giseigo, giongo, gitaigo.

Еліктеу сөз табына жататын сөздер адамды қоршаған табиғат құбылыстарының және айналадағы заттардың қозғалуынан шыққан дыбыстарға еліктеуден немесе адамның түрлі жағдайға байланысты әрекетіне, қозғалысына қатысты көріністердің, сонымен бірге желдің гуілі, жапырақтың сыбдыры, найзағайдың жарқылдауы, күннің күркіреуі, өзеннің сылдырап ағуы, заттардың құлап түсуі, домалауы,

соқтығысуларына еліктеуден пайда болған мән-мағынаны білдіретін ұғым атаулары, сол сөздердің жиыны.

Қазақ тілі адамның көру, есту мүшелері арқылы түйсіну, ұғыну қабілетінен пайда болған мұндай еліктеу сөздерге өте бай. Олар ауызекі тілде де, әдеби тілде де кеңінен қолданылады. Ойды дәл де ықшам, жинақты да көрікті етіп жеткізуде ерекше көркемдік мән

үстейтін сөздер. Мысалы: Төрт-бес ат суға түсіп, шомылып, жүндері жылт-жылт етіп, көлшімектің жағасындағы балғын шалғынды бырт-бырт орады. (С.Сейфулин); - деген сөйлемдегі «жылт-жылт, бырт-бырт» еліктеу сөздері айтылған ойды көріктендіріп тұр.

Еліктеу сөздер көркем әдебиетте көп кездесетін, айтатын ойды дәл жеткізу жағынан ерекше мәні бар, тілімізге әрдайым әсемдік, ықшамдылық, көріктік сипат беріп тұратын, шығарма тілін бейнелеп, мәнерлеп тұратын сөздер. Мысалы: Жақып шошып кеткендей, қысыңқырап отырған көзін **бажыраң** етіп ашып алды. (F.Мұстафин).

Бұл сөздер мақал-мәтелдерде де көп кездеседі. Мұндай жағдайда да олар мақал-мәтелдерге ықшамдылық, жинақтылық сипат беріп, оларды көріктендіріп отырады. Мысалы:

Бала күнде баланың бәрі бала-ақ,
Үлкейген соң балағы **дала-далақ**.

Еліктеуіш сөздер жұмбақтарда да көп кездеседі. Мысалы:

Жылт-жылт еткен,
Жырадан өткен.

Еліктеуіш сөздер, әсіресе күлкі, әжуа, мысқыл, юморға байланысты көп қолданылады. Сондықтан олар сықақ әңгімелерде, фельетондарда көп кездеседі де, ғылыми, саяси әдебиеттерде кездесуі некен саяқ болады. Мысалы: Андасбаевтың айналасына ерген бірен-саран аңқаулар мен жалқаулар да жоқ емес. Аңдығаны қысыр әңгіме, **пыш-пыш, сыбыр-сыбыр, жыбыр-жыбыр...**

Еліктеуіш сөздер жапон тіліндегі ауызекі тіл мен әдеби шығармашылықтың да бөлінбес бөлшегі болып табылады. Мысалы:

「彼がドアをドンドンと叩きました」 «Ол есікті тарс-тарс қақты»

[Kare ha doa wo don don tatakimashita]

Еліктеуіштердің эстетикалық потенциалының ауқымдылығы - оның көркем шығармада кеңінен қолданылуының бірден бір себебі. Еліктеуіштердің семантикалық вариативтілігінің арқасында, жазушы шығармаға ерекше өң, терең мағына беріп, образды нақты, дәл беруде ұтымды пайдалана алады.

Белгілі бір ритмді қалыптастыруда еліктеуіш сөздер поэзияда да, соның ішінде мысалы хайкуда (XIV ғасырдан бастап әйгілі болған вака дәстүрлі жапон лирикалық поэзиясының жанры) эмоционалдылықты күшейтіп, образды нақ жеткізу үшін қолданлады.

雨月かな声を殺すとどきどきして。(池田澄子) 「ゆく船」平成12年(2000)

[Ugetsu na koe wo korosu to dokidoki shite]
秋の蚊のよろよると来て人を刺す。(正岡子規) 明治34年(1901)

[Aki no ka no yoroyoro to kite hito wo sasu]

Вака жанрының ішіндегі танкада (31 буыннан құралған, бес қатардан тұратын жапанның қысқа өлең жолдары) хайкудағыдай көп болмағанымен, бірлі-жарым кездеседі. Мысалы:

ひとりして物を思へば秋の田の稲葉のそよといふ人のなき(変二・584・みつね)

[Hitori shite mono wo omoheba aki no ta no inaba no soyo to ifujin no naki]

春の野のしげき草葉の妻恋ひにとびたつ雉のほろろとぞ鳴く(同・1033・平貞文)

[Haru no ya no shigeki kusawa no tsumakoi hini tobitatsu kijino hororo to sonaku]

Сөз табы ретінде еліктеу сөз тілде кеңінен танылған сөздердің тобы. Ол түркі тілдерінің ертеректе шыққан грамматикаларында одағай сөз табының құрамында қаралып келген. Түркі тілдерінде еліктеу сөздерді өз алдына одағайдан алғаш рет бөліп, оның 115-тен артық құрылымдық түрі барын анықтаған чуваш ғалымы Н.И.Ашмарин болатын. Түркі тіліндегі еліктеу сөздерді бұдан кейінгі кезеңде өз алдына бөліп одағай сөзден айырмашылығын көрсеткен келесі ғалым Л.Н.Харитонов еді.

Қазақ тілінде біресе үстеудің, біресе одағайдың ішінде қарастырылып келген еліктеу сөздердің жеке сөз табы болып бөлініп даралануы профессор А.Ысқақовтың есімімен байланысты. Ахмеди Ысқақов қазіргі қазақ тілінде «еліктеу сөздер» өзгеше бір сөздер тобына жататынын баспа беттерінде елуінші жылдардың басында жариялаған мақалаларында-ақ дәлелдеді. Бұған дейін жалпы түркологиядағы сияқты қазақ тіл білімінде де жеке аталмай басқа сөз таптарының ішінде аралас беріліп келген еліктеу сөз, осыдан кейін қазақ тілі грамматикаларына жеке сөз табы ретінде еніп, 60-жылдардан бастап ғалымдардың назарына ілініп маңызды ғылыми тақырыпқа айналды. Еліктеу сөзге арнап Ш.Сарыбаева кітап шығарса, Б.Катембаева ғылыми жұмысының тақырыбы етеді.

Еліктеу сөздің жеке сөз табы болып танылуы:

1) олардың бәріне ортақ дыбысқа, бейнеге еліктеу мағынасының бар. Еліктеу сөздер өздерінің шығуы мен құрылысы жағынан еш сөз табына қосылмайды. Тілдің шығуы туралы пікірлердің бірі – дыбысқа еліктеу теориясы бойынша табиғаттардағы дыбыстарға еліктеуден алғашқы сөздер жасалып, ол сөздер сол

заттардың атауларына айналған делінеді. Түрлі тілдерде қарқ-қарқ, мияу-мияу, гу-гу, тарс-тарс тәрізді еліктеуіш сөздер және олардан жасалған қарқылдау, мияулау, гуіл, гуілдеу, тарсыл, тарсылдау тәрізді туынды сөздер жасалған. Бұдан тілдің шығуы еліктеу сөздерге байланысты болған деген пікірдің жаны бар екені көрінеді. Мұндай сөздер тілімізде көп, әрі бұл туралы түрлі теориялар қазақ тіл білімінде айтылып та жүр. Бұған Қ.Хұсайыновтың қазақ тілінде нағыз дыбыс пен бейнеге еліктеу ұғымына байланысты ортақ мағынасы болатыны, ондай сөздер еліктеу сөздер тобына жататыны туралы ғылыми тұжырымы дәлел.

2) оларды түрлендіретін морфологиялық көрсеткішінің жоқ және оларды басқа сөз таптарынан бөліп тұратын айырықша белгі олардың дыбыстық құрамы жағынан өздеріне тән жүйесі бар. Профессор Ш. Сарыбаева қазақ тіліндегі еліктеу сөздер дыбыстық құрамының бес түрін көрсетеді. 1) «Дауыссыз-дауысты» дыбыстардан құралған үлгі-модель. Бұған «ду, гу, зу» сияқты екі дыбыстан тұратын еліктеу сөздерді жатқызады. 2) Дыбыстық құрамының қатары «Дауыссыз-дауысты-дауыссыз» болып үш дыбыстан құралған модельді еліктеулерге «сар, маң, шыр» т.с.с. сөздерді келтіреді. 3) «Дауыссыз-дауысты-дауыссыз-дауыссыз» ретімен құрамы төрт дыбыстан тұратындарына «былқ, сырт, дүрс» сөздерін жатқызады. 4) «Дауыссыз-дауысты-дауыссыз-дауысты-дауыссыз» дыбыстардан тұратын үлгіге «жа-лаң, қылаң, сылаң, ырсың, ербең» т.с.с. бес дыбыстан құралған еліктеу сөздерді жатқызады. 5) «Дауыссыз-дауысты-дауыссыз-дауыссыз-дауысты-дауыссыз» үлгісіне негізінен туынды түбір болатын «жал-баң, қорб-аң, жалт-ың, кірж-ің» т.б.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, қазақ тілінде еліктеуіш сөздер жеке сөз табы ретінде тек XX ғасырда ғана қаралып, зерттелінсе, жапон тілінде көне заманнан бастап еліктеуіш сөздерге ерекше мән берілген. Жапон тіліндегі еліктеуіш сөздердің зерттелуі Эдо дәуірінде (1603-1868ж.ж.) өмір сүрген Сузуки ғалымның «雅語音声考» («Көне әдеби тілдегі фонетика») атты еңбегі мен түрлі сөздіктерінен бастау алады десек қателеспеспіз. Сол кездің өзінде еліктеуіш сөздер жеке топ ретінде қарастырылған. Ал, Мейдзи дәуірінде (1868-1912 ж.ж.) риторикалық әдістің бір түрі ретінде ұсынылып, содан бері әр түрлі зерттеулер мен ғалымдардың зерттеу объектісі болып келген.

Еліктеуіш сөздерді жапон тілінде екі топқа

бөліп қарастырып, олардың әр қайсысына 擬音語 (гионго)、擬態語 (гитаиго), қазақша аударғанда дыбыс еліктеуіштері мен бейнелеуіш еліктеуіштер, деп атайды. Ал, кейінгі кезде олардың бәрін біріктіріп, オノマトペ (ономатопе) деп ортақ атаумен де атайды. Ономатопе сөзі көне гректің ὀνοματοποιία (латын транскрипциясында *onomatopoeia* — сөз жасау, мұндағы ὄνομα — ат, атау және ποιέω — істеймін, жасаймын) деген сөзінен шыққан, дыбыстарға еліктеуден шыққан сөз деген мағынаны білдіреді. Ал жапон тілінде ономатопе сөзі, шет тілден енген кірме сөздерге арнаған, ката-кана әліппесімен オノマトペ деп жазылып, [ono-ma-tope] деп оқылады.

Негізінен гиюнго және гитайго деген атау еліктеуіш сөздерге Мейдзи дәуірінде ғана берілген. Оған дейін еліктеуіш сөздер әр түрлі аталып келген. Мәселен, гиюнго ертеректе гисэйго (擬声語), ал гитайго болса гие: го (儀容語) деп аталған. Ал кейбір ғалымдар, гисэйгоны гиюнго мен гитайгоға ортақ атау ретінде берген. Сонымен, Эдо кезеңінен бері ғалымдардың еліктеу сөздеріне берілген атауларын бір тізбекке тізер болсақ, олардың саны оннан асып кететінін көреміз: 擬声、擬声語、写生語、象徴語、擬音詞、象徴詞、疑容語、疑態語、擬態語、象徴音、音象徴、語音象徴、音声象徴、音画

Осылайша, еліктеуіш пен бейнелеуіштердің жапон тілінде ертеден ерекше сөздер тобы ретінде қарастырылып, зерттеліп келгенімен, олардың атауы көптеген жылдар бойы нақты бір атау болып бекітілмегенін көреміз.

Қорытындылай айтқанда қазақ тілі мен жапон тіліндегі еліктеу сөздердің айырмашылықтары өте көп, зерттелу тарихы да өзгеше. Қазақ тіліндегі еліктеу сөздердің зерттелу тарихы өз бастауын түркі тілдеріндегі еліктеу сөздердің зерттелуінен бастау алса, жапон тіліндегі еліктеу сөздерінің зерттелу тарихы өз бастауын Эдо дәуірінен алады. Сонымен қатар еліктеу сөздерін зерттеген қазақ ғалымдары саусақпен санарлықтай ғана дейтін болсақ, еліктеу сөздерін зерттеген жапон ғалымдарының саны да, шет елдік ғалымдар саны да өте көп. Екі тілдегі еліктеу сөздерінің тағы бір айырмашылығы, қазақ тілінде еліктеу сөздері көпке дейін жеке тап ретінде емес, одағайдың құрамында қарастырылып келген. Ал, жапон тілінде еліктеу сөздер о заманнан тілде ерекше өзіндік орны бар сөздер тобы ретінде қарастырылып келген.

Қазақ тілі де, жапон тілі де Алтай тілдері тобына жататынын ескерсек, мұндай ерекшеліктердің молынан болуы қызық жағдай-ақ.

Әдебиеттер

- 1 Ш.Сарыбаева. Қазақ тіліндегі еліктеуіш сөздер. – Алматы, 1960, 3-15
- 2 Ғ.Әбуханов. Қазақ тілі. – Алматы. Мектеп, 1982, 135-138
- 3 Б.Катенбаева. Подражательные слова в казахском языке. АҚД. – Алматы, 1965
- 4 К.Ш.Хұсайынов. Звукоизобразительности в казахском языке. – Алматы, 1988
- 5 中里理子 「擬音語・擬態語の名所変遷について」 上越教育大学紀要 第27巻 平成20年2月, 4-6
- 6 田嶋 香織 「オノマトペ (擬音語) について」 関西外国語大学留学生別科日本語教育論集16号2008, 4-6
- 7 丹野 眞智俊 「Onomatopoeia (擬音語擬態語) に関する音韻分節」 Kobe Shinwa Women's uiversity, NII-Electronic

Library Service, 13-20

- 8 <http://mrsgerard.yvision.kz/post/250832>
- 9 <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lingvistic/443/звукоподражательные>
- 10 <http://pisces.lib.utsunomiya-u.ac.jp/dspace/bitstream/10241/1840/1/KJ00000706209.pdf>
- 11 <http://www.qmss.jp/i-student/i-student/u-tokyo/work3/3-01.pdf>
- 12 http://knowledge.allbest.ru/languages/3c0a65635a3ad78a5c43b89421316d37_0.html

References

- 1 Sh. Sarybaeva. Қазақ тіліндегі еліктеуіш сөздер. – Алматы, 1960, 3-15
  - 2 Ғ.Әбуханов. Қазақ тілі. – Алматы. Мектеп, 1982, 135-138
  - 3 B. Katenbaeva. Podrazhatel'nye slova v kazakhskom yazyke. AKD. – Алматы, 1965
  - 4 K.Sh. Khusaiynov. Zvukoizobrazitel'nosti v kazakhskom yazyke. – Алматы, 1988
  - 5 Nakazato Riko “Giongo • gitaigo no meishohensen ni tsuite” Jouetsukyoiikudaigakuiyou dai 27 ken Heisei 20 nen 2 gatsu, 4-6
  - 6 “Onomatope (giongo) ni tsuite” Kansaigaikokugodaigaku ryyugakuseibekka nihongokyoiukuranshuu16gou2008, 4-6
  - 7 Tanno Masatoshi “Onomatopoeia (giongogitaigo) ni kansuru oninbunsetsu” Kobe Shinwa Women's uiversity, NII-Electronic
- Library Service, 13-20
- 8 <http://mrsgerard.yvision.kz/post/250832>
  - 9 <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lingvistic/443/звукоподражательные>
  - 10 <http://pisces.lib.utsunomiya-u.ac.jp/dspace/bitstream/10241/1840/1/KJ00000706209.pdf>
  - 11 <http://www.qmss.jp/i-student/i-student/u-tokyo/work3/3-01.pdf>
  - 12 http://knowledge.allbest.ru/languages/3c0a65635a3ad78a5c43b89421316d37_0.html